

*Renesans. Architektura renesansowa na przykładzie twórczości
Filippo Brunelleschiego, Bramante'go i Michała Anioła.
Renesansowa przebudowa Bazyliki Św. Piotra.*

Jarosław Baran

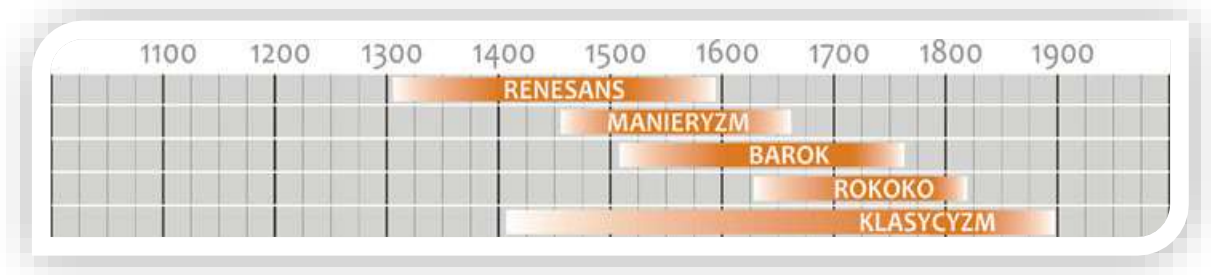

SZTUKA

Pojawienie się nowego, wielkiego stylu zawsze poprzedzone jest osiągnięciem przez styl panujący szczytowego rozkwitu i stopniowym wyczerpywaniem się jego możliwości rozwojowych, a także wydarzeniami o wymiarze historycznym, zmuszającymi ludzi do istotnych przewartościowań.

Wydaje się, że w XIV wieku takim wydarzeniem była szalejąca w latach 1348 – 1350 dżuma, która w krótkim czasie zabiła 1/3 ludności Europy (w niektórych rejonach do 80%).

Renesans (odrodzenie – nawiązanie i ponowne wprowadzenie elementów starożytnej sztuki budowlanej) w architekturze stanowił odzwierciedlenie poglądów filozoficznych odrodzenia, poszukujących wzorców w świecie antycznym. Otworzył erę nowożytną w sztuce i trwał od schyłku średniowiecza do początków baroku. Ponieważ różnice czasowe rozkwitu renesansu w różnych krajach są ogromne (np. między Włochami i Europą Północną), nie jest możliwe ustalenie jednolitych dat, w których panował.

Tabela 1: Okres trwania renesansu na tle późniejszych stylów.

Nazwa renesans ma znaczenie wartościujące. Odradza się to, co obumarło, skarłało. Tym czymś była wspaniała tradycja antyku, a okresem upadku - średniowiecze. Synonimem średniowiecza była barbarzyńska sztuka Gotów - gotyk. Antyk pozostawił wspaniałą sztukę, ale była to sztuka wąskiej elity społeczeństwa niewolniczego. W okresie średniowiecza ukształtował się stanowy system feudalny, którego istotę stanowiła specyficzna relacja wasalna (inna od starożytnego patronatu), oparta o wzajemne świadczenia.

Architektura renesansu narodziła się we Włoszech, na co początkowo miało wpływ głównie narodowe odrodzenie i przywołanie dziedzictwa cesarstwa. Mimo upadku XIV-wiecznej idei politycznej prąd intelektualny odrodzenia rozwijał się, a architektura zaczęła być powszechnie uznawana jako działalność twórcza

indywidualnego architekta, nie zaś usługowa, pomyślana głównie na potrzeby Kościoła.

O ile sztuka i architektura epoki gotyku (tak jak i średniowieczna filozofia) negowały świat doczesny i dążyła do wyzwolenia się od niego, poprzez wzniesienie ku niebu, tak w renesansie starano się ukazywać doskonałość świata ziemskiego. Stąd pochodziło zamiłowanie do form absolutnych i idealnych, przede wszystkim zaś budowli centralnej. Przywołanie starożytnych detali i elementów budynku szło w parze z ponownym odkryciem dzieła Witruwiusza, wedle którego posiadały one analogię do (uważanej za doskonałą) postaci ludzkiej, nie było ono jednak nigdy tak dosłowne, jak w późniejszym klasycyzmie. Renesansowa architektura nawiązywała do form antycznych nie tylko w zastosowaniu detalu i zdobień (porządek, belkowanie), przywoływała też starożytną teorię komponowania przestrzeni i trwała też w nieustannym poszukiwaniu nowych proporcji i środków wyrazu. Architekci dążyli do statycznego, tektonicznego i łatwo pojmowanego kształtowania.

Za twórcę, który zapoczątkował architekturę renesansu uważa się **Filippo Brunelleschiego** (ur. 1377, zm. 15 kwietnia 1446 – florencki rzeźbiarz, architekt i inżynier - naukę rozpoczął we florenckich warsztatach złotniczych i rzeźbiarskich), zaś za pierwsze dzieło nowej sztuki - kopułę (a właściwie sklepienie na

planie ośmioboku) katedry we Florencji. Realizacja skomplikowanego dzieła inżynierskiego stanowiła odrodzenie starożytnych umiejętności budowlanych i upodobań estetycznych. Budowę katedry rozpoczęto w 1294r., mimo to na początku XV wieku kopuła nadal pozostawała niewzniesiona.

Katedra Santa Maria del Fiore we Florencji (<http://pl.wikipedia.org/>)

Skonstruowanie jak najwyższej kopuły było ambicją Florencji, która w ten sposób chciała przewyższyć swoje rywalki: Pizę i Sienę, obie mające wielkie katedry kopułowe.

Zadanie to przedstawiało znaczne trudności techniczne, bowiem jej rozpiętość miała mieć ponad 40 m, a wysokość od posadzki do jej klucza – 55 m. Trzeba więc było wymyślić sposób wzniesienia kopuły bez skomplikowanego, kosztownego systemu rusztowań. Brunelleschi zaprojektował kopułę żebrową (jakie znane były już w architekturze bizantyjskiej) na powstałym wcześniej ośmioboku bębna, murowaną przy pomocy podwieszanych rusztowań o zmniejszonym wieńcu. Ostrołukowy profil kopuły pozwolił zmniejszyć wywierany przez nią nacisk boczny, którego nie można było zredukować poprzez zastosowanie łuków przyporowych. Ponadto Brunelleschi zdecydował się na wykonanie kopuły o dwóch powłokach oraz zastąpienie w górnych jej partiach kamienia lżejszą cegłą.

Prace rozpoczęto w 1420 roku i początkowo oprócz Brunelleschiego prowadził je także Ghiberti. W 16 lat później, mimo iż nie była jeszcze gotowa latarnia i okładziny, katedra została poświęcona. W 1436 rozpisano konkurs na projekt latarni, która oparta na zworniku na szczycie kopuły stabilizuje konstrukcję swoim ciężarem. Jej powstanie Brunelleschi przewidział zresztą w pierwotnym projekcie i w swoim testamencie przestrzegał przed zaniechaniem prac nad zwieńczeniem kopuły. Brunelleschi wygrał konkurs, jednak prace rozpoczęto dopiero w 1446 roku, na miesiąc przed jego śmiercią.

Fasada katedry (<http://pl.wikipedia.org/>)

Niemal równocześnie z pracami przy kopule, około 1419-21, Brunelleschi rozpoczął budowę schroniska dla porzuconych dzieci zw. Przytułkiem dla podrzutków

(Ospedale degli Innocenti), przy placu SS. Annunziata we Florencji. Szpital jest niskim, długim budynkiem z loggią na podwyższeniu, otwierającą się na plac. Jest to obiekt całkowicie odmienny od dotychczasowych gotyckich budowli. Przeciwstawia się strzelistości gotyku przez podkreślenie poziomu. Szeroki, płaski fryz nad kolumnadą pogłębia wrażenie przywiązania budynku do ziemi, podobnie jak ciężki, rzucający głęboki cień gzyms koronujący. Nowatorska jest skromność – brak przeładunku dekoracją, brak zawiłości. Architekt pozostawia nagie ściany, jedynie w dolnej kondygnacji tworzy efekty światłocienia tworzone przez portyk kolumnowy. Kolumny – smukłe, bez żłobkowania, z korynckimi kapitelami – dźwigają delikatnie profilowane łuki, których podstawa równa jest wysokości kolumn. Jedynym detalem zdobniczym są medaliony ceramiczne autorstwa Andrea della Robbia, umieszczone w trójkątach między łukami.

Medaliony ceramiczne autorstwa Andrea della Robbia

W kondygnacji wyższej małe okna zamknięte są trójkątными szczytami.

Kaplica rodu Pazzich zaczęła powstawać ok. 1430 roku przy kościele Santa Croce we Florencji według planów Brunelleschiego. Jest to budowla na planie prostokąta z kwadratowym prezbiterium i przedsionkiem. Przedsionek tworzy loggia kolumnowa z małą kopułą. Główne

pomieszczenie także nakryte jest kopułą, ale zdecydowanie większą; trzecia kopułka, odpowiadająca wielkością pierwszej, znajduje się w prezbiterium. Wnętrze kaplicy zbliżone jest do Starej Zakrystii.

Kaplica Pazzich - sklepienie w przedsionku

Ściany artykułowane są przy pomocy pilastrów korynckich, między którymi umieszczone są medaliony z apostołami autorstwa Andrea della Robbia. Uzyskane przez architekta wrażenie jest podobne do tego ze Starej Zakrystii: panuje tu nastrój pogody i harmonii; kompozycja jest lekka i logiczna.

W 1433 roku Brunelleschi zaczął wznoszenie kościoła Santo Spirito (św. Ducha) we Florencji. Jego plan jest podobny do planu San Lorenzo i także opiera się na wzorze wczesnochrześcijańskiej bazyliki. Jednak za życia architekta budowa nie została ukończona i do dziś jej fasada jest niedokończona.

Rok później rozpoczęto budowę Santa Maria degli Angeli według projektu Brunelleschiego, także nie ukończoną (z braku funduszy). Architekt zaplanował budowlę centralną, złożoną z ośmiobocznej części centralnej nakrytej kopułą, otoczonej przez osiem kwadratowych kaplic. Kościół z zewnątrz miał być szesnastoboczny.

Donato Bramante, właściwie Donato di Angelo del Pasciuccio (ur. 1444 w Monte Asrualdo, zm. 11 marca 1514 w Rzymie) – architekt i malarz włoski. Pracował w Urbino. Od 1503 był głównym architektem i inżynierem papieża Juliusza II. Czerpał inspiracje z architektury antycznej i starochrześcijańskiej, a także twórczości m.in. L. B. Albertiego, Filippa Brunelleschiego, Leonarda da Vinci. Posługiwał się czystymi formami antycznymi. Pisał również poezje.

Z 1477 pochodzi pierwsza wzmianka o perspektywicznych dekoracjach wykonanych przez Bramante na fasadzie Palazzo del Podesta w Bergamo. Pierwszą jego znaczącą budowlę stanowi Santa Maria presso San Satiro w Mediolanie, Bramante zastosował iluzję głębi wnętrza prezbiterium, ze względu na brak miejsca na jego rozbudowę.

Autorem projektu kościoła Santa Maria delle Grazie w Mediolanie był Guiniforte Solari. Świątynia typu bazylikowego, korpus 3-nawowy (długi i niski) powstał już w latach 60. W kościele Donato Bramante zastosował swoje ulubione motywy architektoniczne wynikające

z zamiłowania do formy dośrodkowej - prezbiterium i transept zakończył półkolami, a wokół kopuły umieścił galerię otwartą arkadami na zewnątrz. Kopułę na poligonalnym bębnie wieńczy smukła latarnia (cecha charakterystyczna dla Bramantego). Wnętrze Santa Maria delle Grazie charakteryzuje się lekkością i jasnością. Geometryczne wzory, jak malowane rozetowe okna, są podporządkowane klarowności dyspozycji przestrzennej. W bazylice znajduje się fresk Leonarda da Vinci Ostatnia Wieczerza.

Kolejną budowlą projektu Donato Bramantego było okrągłe Tempietto przy S. Pietro in Montorio w Rzymie, pierwsze znaczące dzieło dojrzałego renesansu, ufundowane w 1502r. Kaplicę wzniesiono na życzenie hiszpańskiej pary królewskiej – Ferdynanda i Izabeli. Tempietto upamiętnia miejsce męczeństwa św. Piotra i ucieleśnienia w swych skromnych wymiarach dążenie do harmonii i klasycznego porządku. Centralny korpus, celle zawierająca relikwiarz, wieńczy kopuła i otacza pierścień kolumn, czyli perystyl. Wielkość celli równa jest na planie promieniowi perystylu. Korpus otacza 16 toskańskich kolumn. Budowla charakteryzuje się prostą jednością, opartą na systemie harmonijnych proporcji, w których każdy element ma

odniesienie zarówno do pozostałych części, jak i całości. Tu renesans zbliżył się bardziej do ducha antycznego niż w jakiegokolwiek innej budowli.

Rozpoczęcie pontyfikatu przez papieża Juliusza II w 1503 stało się oznaką radykalnej zmiany. Potrafił wykorzystać propagandową siłę oddziaływania sztuki i architektury w sposób bardziej spektakularny niż jego poprzednicy. Podjęcie przez Juliusza II decyzji o przebudowie bazyliki Św. Piotra wywołało, ze względu na ogromny zakres tego zamierzenia, sprzeciwy ze strony dostojników Kościoła. Powierzając Bramantemu wykonanie projektu nowej Bazyliki, Juliusza II aprobował tym samym nowy styl architektoniczny.

Wedle tradycji bazylika stoi na miejscu ukrzyżowania i pochówku św. Piotra,

uznawanego przez katolików za pierwszego papieża –

jego grób leży pod głównym ołtarzem.

Wczesnochrześcijańska bazylika została

zbudowana przez Konstantyna Wielkiego ok. 324 r.

jako świątynia memorialna nad grobem świętego

Piotra. Była to duża (122,0 × 64,0 m),

pięcionawowa bazylika zakończona poprzeczną

nawą – transeptem z przylegającą do niej absydą w

osi nawy głównej. Od wschodu poprzedzało ją

duże atrium z fontanną umieszczoną w jego części

centralnej (z fontanny zachowała się rzeźba szyszki

pinii umieszczona w niszy na dziedzińcu Szyszki na Watykanie). Bazylika, położona

poza murami Rzymu, stała się miejscem pielgrzymek dla wyznawców chrześcijaństwa.

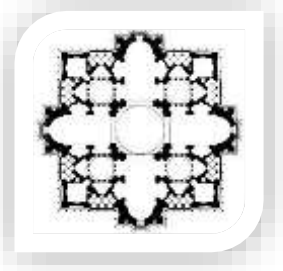
Juliusz II, podjął decyzję o zburzeniu grożącej zawaleniem bazyliki z czasów

Konstantyna i zbudowaniu w tym miejscu nowej świątyni. W czasie burzenia

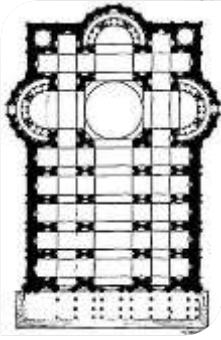
zniszczono wiele zabytków sztuki, grobów świętych.

Bramante zaprojektował świątynię na planie centralnym krzyża greckiego z kopułą nad przecięciem naw.

Budowę rozpoczęto w 1506 r.

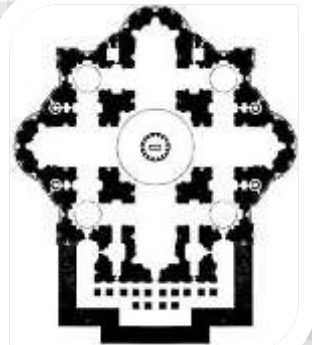

Po śmierci Bramantego (1514), budowę kontynuował Rafael wraz z pomocnikiem Bramantego – Guliano da Sangallo. Rafael zaproponował zmianę w projekcie z planu centralnego na bazylikę z podłużną nawą główną. Prace przerwała jego przedwczesna śmierć w 1520 r. Na jego miejsce pojawił się Baldassare Peruzzi, który ponownie zmienił koncepcję bazyliki, wracając do układu budowli centralnej. Musiał się również zmierzyć z innym problemem – układ kolumn pod kopułą

okazał się być zbyt słabym i zaczął pękać.

Peruzzi rozwiązał to przez pogrubienie kolumn i dostawienie dodatkowych filarów. Niestety i jego kariera, jako budowniczego bazyliki skończyła się dość szybko, bo w 1527r., gdy to fundusze przeznaczone na budowę kościelne mocno zubożały. Po kilku miesiącach budowniczym został Antonio da Sangallo. Sangallo młodszy chciał jednak zmienić koncepcję bazyliki, wydłużając całość w jedną stronę, oraz wprowadzając elewację dwu-wieżową.

Kolejnym budowniczym bazyliki został **Michał Anioł** (1546), który stworzył nowy (i w znacznym stopniu ostateczny) późnorenesansowy projekt kościoła, mający najwięcej wspólnego z projektem Bramantego z 1505 r. W porównaniu z Bramantem projekt Michała Anioła cechuje większa zwartość i jednolitość planu oraz monumentalizm elewacji, zdradzający związki z architekturą starożytnego Rzymu. Po objęciu kierownictwa Michał Anioł rozpoczął budowę trzech absyd i kopuły. Prace prowadził do śmierci, czyli do 1564 r. W tym czasie ukończono budowę absydy z lewej strony bazyliki oraz bęben kopuły.

Dzieło Bramantego, Rafaela i Michała Anioła było kontynuowane przez architektów Pirro Ligorio, Vignolę, Giacomo della Portę (który w 1590 ukończył kopułę według projektu Michała Anioła), Domenico Fontanę, Giovanniego Fontanę i Carlo Madernę (od 1605). Ten ostatni na polecenie papieża Pawła V zmienił plan kościoła na krzyż łaciński dobudowując podłużną nawę od wschodu oraz zaprojektował obecną

fasadę od strony placu św. Piotra, utrzymaną w duchu baroku. W latach 1665-1667 Gianlorenzo Bernini otoczył plac portykiem w kształcie elipsy.

Bazylika św. Piotra została konsekrowana 18 listopada 1626 przez papieża Urbana VIII. Przez wiele lat był to największy kościół chrześcijański.

Zanim Michał Anioł przeniósł się do Rzymu otrzymał zlecenie zaprojektowania i zbudowania biblioteki Biblioteka Laurenziana od Klemensa VII. Miała ona służyć przechowaniu cennych rękopisów zgromadzonych przez Medyceuszy. Począwszy od 1524 roku, Michał Anioł poświęcił się jej budowie, jednak kiedy we wrześniu 1534 roku opuścił Florencję, gotowe były jedynie ściany czytelni. Prace związane z budową kontynuowali na podstawie planów i instrukcji Michała Anioła inni budowniczowie. Biblioteka została otwarta w 1571r.

W latach 1520-1535 Michał Anioł był również architektem i budowniczym Kaplicy Medyceuszów (Nowa Zakrystia), która mieści się przy kościele San Lorenzo we Florencji. Stanowi formę mauzoleum. Budowę ukończył Giorgio Vasari w roku 1557.

Michał Anioł Buonarrotti zapowiadał swoimi dziełami nowy już styl – barok. Sam uważał się bardziej za rzeźbiarza, jednak zajmował się także malarstwem i spod jego ręki wyszły takie obrazy, jak Święta rodzina, czy fresk Sądu Ostatecznego w Kaplicy Sykstyńskiej.

W żadnej epoce z podobną jak w renesansie pasją nie rozprawiano na tematy architektoniczne. Architektura odrodzenia opiera się na dwóch zasadach:

- stosowaniu elementów konstrukcyjnych wywodzących się ze starożytności oraz
- jednorodności przestrzennej kompozycji, osiąganey dzięki prawom matematycznej proporcji.

Elementy konstrukcyjne, takie jak kolumny, kapitele, belkowania, pilastry pochodzą z obserwacji ruin rzymskich. Tworzono budowle na planie centralnym bądź podłużnym.

Renesansowa architektura sakralna sięga po dwa podstawowe schematy – bazylikowy i centralny. Za idealny dla świątyni renesansowej uważano plan centralny. Wspaniały wzór budowli centralnej stanowił rzymski Panteon. Syntezą architektonicznych wizji i koncepcji renesansu był projekt i wykonanie bazyliki św. Piotra w Watykanie. Na jej przykładzie wyraźnie można zaobserwować ścieranie się dwóch głównych koncepcji renesansowej przestrzeni sakralnej: świątyni na planie centralnym i bazylikowym. Fasady kościołów były szczególnie ulubionym polem działania architektów i rzeźbiarzy.

Najważniejsze cechy stylu renesansowego w architekturze:

- plan: centralny, symetryczny, modularny, w kościołach modułem jest szerokość nawy bocznej. Plany budowli świeckich stworzył Palladio.
- fasady: symetryczne względem osi pionowej. Fasady kościołów są zwieńczone naczółkiem i dzielone pilastrami, kolumnami i belkowaniem.
- budowle świeckie często zwieńczał gzyms, jak w Palazzo Rucellai
- kolumny i pilastry: stosowano wszystkie porządki: toskański, dorycki, joński, koryncki i kompozytowy. Kolumny miały charakter strukturalny (podpora) albo czysto dekoracyjny. Pierwsza kompozycja zintegrowana z pilastrami w Starej Zakrystii Brunelleschiego (1421–1440)

- łuki, sklepienia i kopuły: stosowano łuki półkoliste, w manieryzmie segmentowe (odcinkowe). Tworzyły arkady wspierane na filarach lub kolumnach z głowicami. Między głowicą a łukiem pojawiały się fragmenty belkowania.
- sklepienia renesansowe nie mają żeber. Projektowane na planie kwadratu.
- projektowano małe, widoczne tylko od wnętrza kopuły, ale również ogromne, określające formę całej budowli. Stały się popularne po realizacji kopuły Brunelleschiego w bazylice Santa Maria del Fiore. Wspaniałą kopułę zaprojektował Bramante dla bazyliki św. Piotra w Rzymie.
- sufity wypełniano kasetonami, czasami malowano.
- drzwi i okna: prostokątne, proste nadproża, czasami zwieńczone łukiem albo trójkątnym lub odcinkowym naczółkiem. Otwory nie mające drzwi zwykle przykryte łukiem z dekorowanym zwornikiem. Okna podwójne montowane pod łukiem półkolistym (Palazzo Rucellai), albo zwieńczone trójkątnym lub odcinkowym naczółkiem nad prostym nadprożem (Palazzo Farnese). W manieryzmie pojawia się przebicie palladiańskie (serliana), z łukiem podwyższonym i dwoma bocznymi otworami prostokątnymi.
- ściany zwykle zdobione wyprawą kamienną, układaną w poziomych pasach. Ściany dzielone na kondygnacje gzymsami. Opracowanie kondygnacji od elementów dużych, opracowanych z grubie (rustyka) na cokole i w parterze do coraz drobniejszych i gładszych ku górze. Narożniki podkreślone rustykalnie opracowaną kamieniarką. W późniejszych pałacach górne kondygnacje ścian tynkowane i malowane.
- dekoracje: Pełny wachlarz antycznych detali dostosowanych do porządków architektonicznych. Rzeźby w niszach lub na cokołach.

Źródła:

- „Sztuka w dziejach człowieka” Mary Hollingsworth
- „Malarstwo Świata” Ewa Chabińska-Ilchanka
- „Kaplica Sykstyńska na nowo odkryta” Heinrich W. Pfeiffer SJ
- <http://www.historiasztuki.com.pl>
- <http://www.museumsinflorence.com>
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Renesans>